

УДК 13.130.2

Роль історії філософії у процесі оновлення знань

THE ROLE OF HISTORY OF PHILOSOPHY IN THE PROCESS OF KNOWLEDGE RENEWAL

БОРИСОВА Тетяна – кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної економіки та соціально-гуманітарних дисциплін, Український державний університет науки і технологій, проспект Гагаріна 4, Дніпро, 49004, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0122-743X>

САВИЧ Анжеліка – старший викладач, кафедри міжнародної економіки та соціально-гуманітарних дисциплін, Український державний університет науки і технологій, проспект Гагаріна 4, Дніпро, 49004, Україна

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-2813-9460>

DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7013/2025-2-8>

BORISOVA Tatyana – Ph. D. in Philosophy, Associate Professor, Department of International Economics and Social-Humanitarian Disciplines of Ukrainian State University of Science and Technologies, 4 Gagarina ave., Dnipro, 49004, Ukraine

SAVYCH Anzhelika – Senior Lecturer, Department of International Economics and Social-Humanitarian Disciplines of Ukrainian State University of Science and Technologies, 4 Gagarina ave., Dnipro, 49004, Ukraine

Анотація. У статті здійснена спроба через призму філософсько-історичного та культурно-історичного осмислення як самої філософії, так і її історичного спадку у статусі «історії філософії». Для посилення академічної ролі філософії та яскравої ілюстрації заданої теми була узятa на розгляд монографія вітчизняного мислителя наших днів С. Таранова. Розглянуто різноманітні спроби тлумачення історії філософії як складової в системі гуманітарного знання, так і поза цим контекстом, із виходом на культурологічні горизонти історичного знання як такого. Підкреслюється роль та вплив філософської системи знань на формування культурного поля в різних історичних епохах. Наголошується на особливій цінності філософського світогляду у формуванні цілісного погляду на людину, світ та перспективу їх буття у порівнянні з іншими сферами знань. Окреслена низка доволі перспективних напрямів генезису онтогносеологічної спадковості фундаментальних питань філософії, що «кочують» з епохи в епоху та постають на порядку денному історика філософії. Висвітлена роль впливу історії та історичних методів у процесі оновлення філософського знання. Особливим пластом аналізу постає проблема секуляризації культурного простору та її неминучий вплив на сталі традиції філософських візій питань особистості та культури. Простежені творчі та новаторські спроби сучасних дослідників філософії та її історії ставити під сумнів деякі усталені для академічної філософії погляди на історію культури. Критично розглянута спроба уніфікації філософського знання в умовах секулярної культури та поширення деструктивного релятивізму. Здійснена спроба накреслити основні положення культурно-етичного кодексу історика філософії наших днів. Висвітлені питання взаємозв'язку та взаємовпливу історії та філософії в їх спробах аксіологічного аналізу культурно-історичних процесів сьогодення. Наголошується на особливому філософському статусі людини (як суб'єкта пізнання) у пізнавальній стихії людського духу як свідка, коментатора, учасника та інтерпретатора історії та культурних процесів в історії. Була розглянута методологічна база у формуванні як філософської, так і історико-культурної картини світу.

Ключові слова: історія, культура, людина, традиція, минуле, картина світу, цінності.

Summary. The article attempts to examine both philosophy itself and its historical legacy in the status of «history of philosophy» through the prism of philosophical-historical and cultural-historical

understanding. To strengthen the academic role of philosophy and vividly illustrate the given topic, a monograph by contemporary Ukrainian thinker S. Taranov was taken into consideration. Various attempts to interpret the history of philosophy as a component of the system of humanities knowledge and outside this context are considered, with a focus on the cultural horizons of historical knowledge as such. The role and influence of the philosophical system of knowledge on the formation of the cultural field in different historical eras is emphasized. The special value of the philosophical worldview in forming a holistic view of man, the world, and the perspective of their existence in comparison with other fields of knowledge is emphasized. A number of promising directions in the genesis of the ontological heritage of fundamental questions of philosophy, which «wander» from era to era and appear on the agenda of the historian of philosophy, are outlined. The role of history and historical methods in the process of renewing philosophical knowledge is highlighted. A separate layer of analysis is the problem of the secularization of cultural space and its inevitable influence on the established traditions of philosophical visions of personality and culture. Creative and innovative attempts by contemporary researchers of philosophy and its history to question some of the established views of academic philosophy on the history of culture are traced. A critical examination of the attempt to unify philosophical knowledge in the context of secular culture and the spread of destructive relativism. An attempt to outline the main provisions of the cultural and ethical code of the contemporary historian of philosophy. The interconnection and mutual influence of history and philosophy in their attempts at axiological analysis of contemporary cultural and historical processes are highlighted. The special philosophical status of man (as a subject of cognition) in the cognitive element of the human spirit as a witness, commentator, participant, and interpreter of history and cultural processes in history is emphasized. The methodological basis for the formation of both the philosophical and historical-cultural picture of the world was considered.

Key words: history, culture, man, tradition, past, picture of the world, values.

Вступ. Однією з цікавих культурних подій останніх років у нашому історико-філософському середовищі можна вважати вихід у світ монографії Сергія Тарана «Внутрішня історія філософії. Нариси з теології історії мислення». Автор монографії пропонує читачу розглянути її як реалізацію проекту теологічного прочитання історії філософії. Така мета була заявлена автором і лежить на поверхні. Водночас, у нашому дослідженні розглянемо ці питання значно ширше. Йдеться про погляд на цю тему в широкому світовому контексті, підкреслюючи роль історії філософії перш за все для внутрішньо-філософського дискурсу. Про *актуальність* заявленої теми свідчить і той факт, що звернення уваги на цю проблему вкотре підсилює інтерес дослідників суміжних галузей знань до «водорозділу» між самою філософією, культурою (зокрема, академічною культурологією) та історією.

Чимало мислителів наших днів звертаються до теми єдності та екзистенційної поліфонії історико-філософських та культурно-філософських процесів. Актуальними залишаються риторичні запитання: що таке філософія? Що таке «її історія»? Чи можлива сама «історія філософії»? Яким є методологічний інструментарій її виміру? Усі ці та багато інших питань стають частиною порядку денного у науковому дискурсі сучасності. Дивного у цьому немає нічого, як і кризового для самої філософії. Такі та їм подібні «самозанурення» та самопізнання закладені в її природу існування. Підживлюється інтерес до цієї теми з боку дослідників та науковців через низку зовнішніх та внутрішніх факторів. Розглядати їх усіх ми не будемо, оскільки це складає предмет цілої низки окремих самостійних досліджень з відволіканням уваги у різні, хоча і близькі за духом, сфери гуманітарного знання.

Аналіз останніх досліджень. Історія дослідження питання у вітчизняній філософії представлена такими мислителями як В. Воловик, В. Горський, С. Кримський, Ю. Кушаков, С. Таранов, В. Табачковський, Л. Шестов, В. Ярошовець та інші. Усі ці автори у різний час та різний спосіб звертали свій науковий інтерес до розгляду проблемних питань історії,

історіософії, пропонуючи свої візії філософського виміру історії та культурно-історичної картини світу.

Мета даного дослідження – актуалізувати проблему історико-філософського дискурсу в культурному просторі філософських вимірів. Вказати головні аспекти проблеми, побіжно здійснити їх розгляд у культурологічну та історико-філософську вимірах.

Предметом розгляду постає значення та роль історії філософії у процесі безперервного оновлення філософського знання у формуванні культурного простору.

Основа *методологічного* обґрунтування дослідження представлена принципами історичного підходу, культурологічної компаративістики та методом аксіологічної реконструкції феноменів історії філософії в системі гуманітарного знання.

Виклад основного матеріалу. Звертаючи увагу на фундаментальні основи проблеми історії у філософському її вимірі, зауважимо, що історія філософії історично тягло намагається відстояти свій статус серед наук та інших сфер культурно-гуманітарного знання як «літургії смислів». Таке словосполучення було нами взяте для використання з лексику видатного українського мислителя Сергія Кримського. З цим важко не погодитися. Навіть з позиції «рафінованого» фізика-фундаменталіста філософія пронизана єдністю смислової будови предмету свого дослідження. Усі методологічні та науково-епістемологічні візії філософії як культурно-історичного феномену свідчать на користь цього. Окремою складовою цього аналізу виступає сама «історія філософії». Після Сократа, Платона та Плотіна важко не помічати того факту, що філософія концентрує на собі усі запити людини про проблеми буття (як духовно-душевного так і матеріального характеру). Разом із тим, через цю її гносеологічну велич, сама філософія, на думку Сергія Кримського, виглядає дуже вразливою та беззахисною: «Що є безумовно незаперечним – це те, що філософія виявляється найбільш незахищеною галуззю культури. Вона завжди була жертвою невігластва, свавілля влади та інстинктів натовпу. Навіть у тих філософських концепціях, що прислужувалися різним офіційним інстанціям, іноді проривалась гординя духу, який «віє де хоче» та елітарність інтелекту, що є непереосимою для цинізму прагматиків та самовладдя тиранів. Ось чому в історію філософії вписані трагічні постаті мислителів від Сократа та Гіпатії, Абеяра і Бруно, Спінози та Кампанели аж до «корабля філософів» (на якому за вказівкою Леніна були вислані з Росії найбільш значні її мислителі) та ще більш гіркої долі українських філософів 30-х років. Але завжди філософія страждала не тільки від її кривавих переслідувачів, але й від непорозуміння, зневаги та насмішок представників так званої позитивної науки, прихильників точних напівістин та, навіть, справжніх геніїв, верифікованого експериментом, знання» [6, с. 8].

Саму по собі беззахисність філософії, на нашу думку, не слід абсолютизувати. Після робіт Августина Блаженного та І. Канта все важче заперечувати антропоцентричність та теологічність як самого філософського знання, так і генезис її розвитку.

Привертає до себе увагу і дещо провокаційний, як на наш погляд, вступ до проблематики у цій темі з боку С. Тарана. Так С. Таран пише: «У філософії немає історії. Така епатажна сентенція може мати сенс, якщо під «історією» ми будемо розуміти «минуле» в буквальному сенсі (те, що минуло, відійшло), об'єктивоване та незмінне, певний багаж окостенілих «істин», визначене знання. В той же час коли ми занурюємось в саму суть філософування і приходимо до осягнення його цінності як вічної спроби людського саморозуміння, найважливішої та найбільш атрибутивної людині, не абстрагованої і не «далекої» від індивідууму, тоді бачимо, що філософія у всьому своєму величному багатстві є не історію змертвілого минулого, а постійно життєдайною сучасністю. І справжній підхід до філософської спадщини – обмірковувати історію сучасної філософії» [8, с. 5].

Отже, усі ці міркування окреслюють собою предметне поле дослідження самої філософії в її історичному аспекті і тим самим формують низку можливих дослідницьких розвідок у цьому напрямку. Серед яких варто відмітити такі:

- історія філософії як вступ до самої філософії (в традиціях гегеліанства). Чи виправданий такий підхід?
- які мають бути очікування від історії філософії?
- селекційна роль історії філософії явищ та подій культурно-практичного буття людей на події на фундаментальні та випадкові;
- питання «історичної творчості» суб'єкта соціокультурних процесів;
- історія філософії як демонстратор та свідок тягlosti розвитку людського духу в лоні культурного простору (як конструктор самого культурного простору);
- порівняльний аналіз філософської та богословської інтерпретації історії;
- методологічний вимір проблеми історичної передачі знань;
- історична саморефлексія філософії – це спосіб фіксувати органічний зв'язок між різними історичними епохами та етапами розвитку людського духу;
- історія філософії як найвища апологія самої філософії;
- про роль історичних аналогій у формуванні образу майбутньої картини світу;
- проблема опису «історичного ландшафту» в філософських картинах світу різних епох;
- універсалізм історико-філософських категорій як методологічна проблема;
- питання спадковості та імперативності універсалій культури для академічної історії;
- історія як модус духовно-пізнавального досвіду суб'єкта;
- переосмислення проблеми «кінця історії» через аналіз індивідуального буття кожного суб'єктивного Я, узятого окремо;
- тема «трагічного» та «драматичного» в історії, як соціально-філософська проблема;
- філософський вимір різних форм історичної репрезентації культурної спадщини;
- феномен «меморіальної практики» як дискусійна тема сучасності;
- проблема загибелі «історичного» через звернення до поняття «кліюциду»;
- розгляд історії філософії як культурологічного проєкту конструювання образу дійсності;
- есхатологічні виміри історії через призму філософського аналізу;
- характеристики «символічного» та «фатального» в природі історичного знання;
- особливості формування культурно-етичних канонів в історії;
- розмежування об'єктивного та суб'єктивного в дослідженні природи історичного поступу;
- специфіка формування словникового спадку в історії культури.

Не секрет, що історія філософії здатна дистанціюватися і критично поглянути на проблеми сучасного стану розвитку філософської думки. Більше того, правильно осмислена роль філософії допомагає помічати рятівні шляхи виходу з глухих кутів різноманітної поліфонії філософських ідей та псевдо цінностей. Останні особливо дошкуляють історикам філософії у формуванні образу картини світу епохи.

Вільний та усвідомлений союз природознавчих та ідеалістичних концепцій не можливий без головної ролі історії філософії, що актуалізує складність процесів діалогу між ними. В історії філософії має потребу не лише сама академічна філософія, але й різноманітні культурно-етичні та культурно-історичні практики людського досвіду та традицій. Проявляється це у збереженні ієрархії духовних цінностей крізь товщу історичного часу та постійного оновлення масиву філософського знання.

Сама ідея розглядати філософію історії сприяє більш чіткому визначенню того особливого метаісторичного та метакультурного шляху яким крокує людська думка. При цьому, захист,

збереження та передача вищих духовних цінностей не може бути єдиною метою самої історії філософії. Цінність та самоцінність історико-філософських знань визначається й тими істинами, що сама історія філософії здатна запропонувати та продемонструвати

Особливо цікавою у цій темі нам видається роль і значення історії філософії у формуванні культурного простору сучасності, де сама історія філософії може виконувати виховну функцію. Що вона виховує у вічних прагненнях людського духу? Не забуваймо, що істина у всій своїй повноті та готовому вигляді не явлена у філософії безпосередньо. Тому її кожного разу намагаються «здобути і проголосити», як від свого власного імені так і під прикриттям філософського напрямку, школи чи течії. Кожне чергове покоління мислячих людей прокладає свій шлях до істини. Історія філософії може прислужитися у цьому дослідникам. Як саме? Вона визначає принципи та найзагальніші правила у цьому пошуку, ціннісно регламентує процес оновлення філософського знання та картини світу. Чи відбувається при цьому «перевідкриття» реальності? І так, і ні. Це скоріше символічне дійство, воно іманентне за своєю природою. Результатом філософської рефлексії світу постає символізм мислення, який зданий послабити «мур» між творчістю людського суб'єктивного Я та реальним буттям усього суцього навколо. Не будемо забувати славетного І. Канта та його творчого спадку. Згадаємо, що для німецького мислителя рушійною силою історії культури перш за все поставали ідеї та символи, що бралися за основні гасла в різні епохи. Творчі пошуки людського духу визначали вектор самого культурно-історичного розвитку, в той час як соціально-політичні та економічні чинники у цьому процесі розглядалися як другорядні, похідні від основних. На жаль, сьогодні ця ідея не є домінуючою та очевидною для деяких дослідників культурно-історичних процесів. Гірше за це може бути намагання спростувати ці думки І. Канта та зневажити його «підказками».

Не менш авантюризм є питання про роль і значення «минулого» як предмету дослідження в філософії історії філософії. Серед фахівців у цій царині знань можна зустріти думку про те, що визначальним у минулому є не стільки воно саме, а саме інтерес суб'єкта дослідження до нього. У С. Тарана є міркування з приводу гносеологічного виміру цього питання. Ось як він пише про це: «Це є своєрідною й водночас найважливішою герменевтикою, де самопізнання як установка свідомості, передсудження передуює зверненню до Іншого, і збагатившись цим Іншим, людина стає готовою знову до безкінечного нового звертання. Така герменевтика шукає та знаходить внутрішню історію філософії. Термін «внутрішня історія філософії» ми можемо знайти у нашого співвітчизника і своєрідного вже класика екзистенційної філософії Лева Шестова. Він казав про «внутрішню історію мислителів». У своїй книзі «Афіни та Єрусалим», в третій її главі, він вказує на те, що існують дві приховані філософії, одна – традиція трагедії (Єрусалиму), інша – це внутрішня філософія душі окремого філософа. І завданням є не препарувати і не розтинати («медично»), а «магічно» оживляти цю традицію і ці душі. Ця дія чимось подібна до психоаналітичного прояснення внутрішніх мотивів поведінки, в даному разі творчої діяльності» [8, с. 6–7].

Не будемо забувати творчий спадок І. Канта, в якому серед багатьох глибоких ідей є думка про те, що історія людства, як і історія філософської культури мислення – це не історичні деталі чи соціально-політичні події. Це розгортання у свободі людського духу і того, що він собі «дозволяє» і що вважає «неприпустимим та табуйованим». Це стало свого роду аксіомою, ідеологічним переконанням для неокантіанців у подальшому.

Не так важливі історичні хроніки соціально-політичного чи економічного характеру життя, скільки настрої в ідеях, гасла в головах та символи культурно-історичних епохи. Філософи визнають як даність той факт, що культурно-філософська епоха може не співпадати у своїх межах з чисто історичною, її кордони можуть зсуватися. Схожі ідеї свого часу висловлював

і С. Кримський: «Історія – це зміна станів суспільства в загальних структурах темпоральності (тобто порядку подій перетворення минулого у прийдешнє), що характеризують зрушення в долях, способах життєдіяльності народів та їх цінностях з боку збагачення загального досвіду. Хронологічне датування історії як процесуально-часового розкриття людської присутності у світі завжди несе в собі елементи умовності. Але певні злами в активізації сил Духу, Долі та Свободи в історії з різних причин (чи то внаслідок збігу обставин, чи в результаті хвильоподібності історичної творчості) більш менш чітко співпадають з чередуванням тисячоліть людської цивілізації» [6, с. 212].

Міждисциплінарний характер природи історико-філософського аналізу, де з одного боку, філософія, а з іншого – історія, багато в чому розширює методологічний інструментарій дослідження. Хоча б тому, що є можливість для переведення питання про історію з сфери гносеологічної у сферу аксіологічного виміру.

Цікаве міркування стосовно аксіологічного погляду на «історичний час» ми знаходимо у С. Кримського: «Впливає на аксіологію співвідношення минулого, теперішнього та майбутнього та специфіка їх культурного опредмечення в сучасному світі. Споконвічне майбутнє знаменувалось молоддю, минуле – стариками, а теперішнє людьми середнього віку. Проте всі ці покоління, як правило, були об'єднанні єдиним культурним середовищем, що й дозволяло інтегрувати різні відрізки історичного часу. Лише у другій половині ХХ століття демографічні категорії батьків та дітей почали вже символізувати різні субкультури» [6, с. 213].

Далі думка мислителя розгортається у наступну тезу: «Ось чому на порозі III тисячоліття з особливою силою постає соціальна вимога освоєння історії, тобто присвоєння минулого, теперішнього та майбутнього як життєвих цінностей» [6, с. 213].

Звернення до рефлексії історії філософії, як окремого напрямку вивчення допомагає по-новому поглянути нам і на такий феномен світової історії як «історичний прогрес». У того ж С. Кримського є апеляція до цієї теми, як однієї з важливих: «Історія все більш наполегливо починає свідчити про безпорадність її «горизонтального виміру», тобто прогресу як шляху набуття абсолютних цінностей. Вони, як і на початку історичної діяльності, здобуваються не стільки в лінійному русі від старої фази суспільства до нової, скільки завдяки досягненню інваріантних параметрів людяності, моральної величі, краси та добра. Сучасний досвід доводить, що основні цінності історії складає не те, що міняється в горнилі соціально-економічного прогресу, а інваріанти історичної діяльності, які зберігаються та збагачуються в цьому процесі» [6, с. 215].

З точки зору аксіологічного виміру історії доволі цікавим та перспективним, на наш погляд, є підхід С. Тарана, що звертається до аналізу феномену «духовне минуле». С. Таран аналізує на рівні змістовних визначень такі слова як «історія», «духовне минуле» та «культурна сучасність», аби надати їм символічного значення в своєму дослідженні.

Проблема «культурної сучасності» – як накопичувача та ретранслятора духовно-практичного історичного спадку – це ще одна точка напруженого погляду С. Тарана в аналізі філософії історії філософії.

Актуалізація теми історичних феноменів в сучасному українському світоглядному контексті посилюється і самим фактом повномасштабної війни Росії проти України. Культурологічний вимір цінного та ціннісного набуває глибшого значення і більшої філософської ваги. На цьому наголошує С. Таран: «За поверховим, «шкільним», «рахуючим», а також за псевдооб'єктивним, так званим «науковим» підходами до історії філософії знаходиться третій – міжособистісний діалог, в якому людина, що питає про себе, своє існування, знаходить у філософській спадщині такі ж запитування та більш чи менш вдалі спроби відповідей. Це є своєрідною й водночас

найважливішою герменевтикою, де самопізнання як установка свідомості, передсудження передує зверненню до Іншого, і збагатившись цим Іншим, людина стає готовою знову до безкінечного нового звертання. Така герменевтика шукає та знаходить *внутрішню історію філософії*» [8, с. 6].

Натхненником такого екзистенційно-проникливого ставлення до історії філософії С. Таран вважає нашого співвітчизника минулого століття, філософа Л. Шестова. Його філософія історії підкреслено орієнтована на людину, що здійснює індивідуальні пошуки сенсу історії. Релігійозуваний тон досліджень таких досліджень допомагає поглибити сам аналіз внутрішньої історії філософії.

Теологічний аспект вивчення історії допомагає досліднику ретельно визначати саме ступені компетентності людського розуму у сфері вищих духовних цінностей. Модуси суб'єктивного мислення можуть як сприти так і заважити здобуттю нового знання на цьому шляху. Адже в самій царині історії філософії більше ніж у загальній філософії чи історії (як науки) ми споглядаємо поєдинок духу філософської творчості і духу цинічного критика.

За весь час свого існування філософія пройшла багато випробувань – від високої класики в Античну добу до боротьби за право виголошувати високі істини у пост просвітницький період із XVIII–XX століть. У цій «толокнечі» століть, філософія витрачає багато власних зусиль, а філософія історії філософії допомагає долати цей шлях, озирнувшись у минуле й нагадати досліднику, що головна мета філософії не володіння істиною, а любов і прагнення до неї. При цьому варто тримати цілісність та єдність у такому погляді на історію розвитку філософської культури мислення. Це не завжди вдається, бо не завжди усвідомлюється необхідність такої єдності. С. Таран звертає на це наш погляд зауваженням: «Найбільшою проблемою філософії історії філософії є протистояння уявлень, які відстоюють цілісність історії філософії з плюралістичними баченнями, що декларують поліморфізм, безкінечне (іноді нічим не пов'язане) багатоманіття різних учень» [8, с. 13].

Висновки. Наближаючись до завершення дослідження цієї теми, зазначимо *основні висновки*: 1. Історія філософії як окрема частина самого філософського масиву знань по-ступлює певні константи у культурному просторі. Справа в тім, що коріння розвитку філософського дерева знань єдині, а процес та історичні вектори розвитку різних його гілок – видається різноманітним. Вести мову про історію філософії як про цілісний феномен дозволено й навіть необхідно, проте з урахуванням низки певних обмежень та застережень, аби не здобути слави вузьколобого догматика. 2. Історико-філософська реконструкція минулого є точкою зростання для формування нової культурно-історичної картини світу. Сама історія філософії майже завжди є виразницею очікуваних змін та перетворень у гуманітарних сферах знань. 3. І нарешті, посилена увага до філософії з точки зору історії, призводить до відмови спрощено розуміти й розглядати динаміку культурно-філософських процесів як таких. Брак конструктивної та виваженої критики історичного досвіду здатний провокувати породження вільного поля для аморальних культурних проєктів-авантюр, у тому числі і нігілістичних течій та напрямів.

Список використаних джерел

1. Бистрицький Є. К. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54–71.
2. Бодріар Ж. Символічний обмін і смерть. Львів: Кальварія, 2004. 376 с.
3. Грабовський С. Соціокультурні норми у вимірах постмодерної доби. *Університетська кафедра*. Київ: КНЕУ, 2014. № 3. С. 7–26.

4. Дондюк А. М. Антропологія часу як методологічна проблема. *Колізії антропологічного розмислу* / В. Г. Табачковський, Г. І. Шалашенко, А. М. Дондюк, Н. В. Хамітов, Г. П. Ковадло, Є. І. Андрос. Київ: ПАРАПАН, 2002. С. 79–97.
5. Казанова Х. По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби / пер. з англ. О. Панича. Київ: Дух і літера, 2017. 264 с.
6. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
7. Луц У. Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного: монографія. Львів: Літопис, 2016. 240 с.
8. Таранов С. Внутрішня історія філософії. Нариси з теології історії мислення: монографія. Київ: Центр гуманітарної освіти НАН України, 2023. 194 с.
9. Халіков Р. Повстання проти секулярного світу. Київ: Видавництво Руслана Халікова, 2022. 186 с.
10. Честертон Г. Вічна людина. Львів: Свічадо, 2024. 344 с.

References

1. Bystrytskyi Ye. K. (2018). Ekzystentsiina istyna i postpravda [Existential truth and post-truth]. *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 5, 54–71 [in Ukrainian].
2. Bodriar Zh. (2004). Symvolichnyi obmin i smert [Symbolic exchange and death]. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
3. Hrabovskiy S. (2014). Sotsiokulturni normy u vymirakh postmodernoї doby [Sociocultural norms in dimensions of the postmodern age]. *Universytetska kafedra – University department*, 3, 7–26 [in Ukrainian].
4. Dondiuk A. M. (2002). Antropolohiia chasu yak metodolohichna problema [Anthropology of time as a methodological problem]. *Kolizii antropolohichnoho rozmyslu* / V. H. Tabachkovskiy, H. I. Shalashenko, A. M. Dondiuk, N. V. Khamitov, H. P. Kovadlo, Ye. I. Andros. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
5. Kazanova Kh. (2017). Po toi bik sekularyzatsii: relihiina ta sekularna dynamika nashoi hlobalnoi doby [Beyond secularization: Religious and secular dynamics of our global age] / per. z anhl. O. Panycha. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
6. Krymskiy S. (2003). Zapyty filosofskyykh smysliv [Inquiries of Philosophical Meanings]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
7. Lushch U. (2016). Fenomen sekularyzatsii: nablyzhennia do transtsendentnoho: monohrafiia [The phenomenon of secularization: Approaching the transcendent]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
8. Taranov S. (2023). Vnutrishnia istoriia filosofii. Narysy z teolohii istorii myslennia: monohrafiia [The inner history of philosophy: Essays on the theology of the history of thought]. Kyiv: Tsentr humanitarnoi osvity NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. Khalikov R. (2022). Povstannia proty sekularnoho svitu [Rebellion against the secular world]. Kyiv: Vydavnytstvo Ruslana Khalikova [in Ukrainian].
10. Chesterton H. (2024). Vichna liudyna [The Everlasting Man]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

Отримано 29.09.2025.

Отримано в доопрацьованому вигляді 22.10.2025.

Прийнято до друку 16.11.2025.

Опубліковано 18.12.2025.

Received 29.09.2025.

Received in revised form 22.10.2025.

Accepted for publication 16.11.2025.

Published 18.12.2025.